

כישלון הבאר הראשונה בראשון לציון

האמנם מזימה של הטמפלרים?

מגדל המים משמאל לבאר השנייה שנחפרה, ראשון לציון, סוף המאה ה-19

שהנחת היסוד של המתיישבים לחפור באר דווקא בראש הגבעה ולצפות שמים יתגלו בה בעומק סביר – הייתה שגויה. מכאן צמחה אז טענה שמקור הטעות היה בעצה זדונית שניתנה להם על ידי הטמפלרים הגרמנים משרונה שחפצו, לכאורה, לראות בכישלונה של ההתיישבות היהודית. סקירה של עדויות החלוצים העברים, והשוואתם למקורות גרמניים שנמצאו לאחרונה בארכיון הטמפלרים בשטוטגרט – מציגה תמונה שונה.

הניסיון הראשון לחפור באר מים במושבה הצעירה ראשון לציון בקיץ 1882 נכשל וכמעט הסתיים באסון. הבאר נחפרה בראש הגבעה במאמץ גדול וללא דופן מגן פנימית. כשהגיעו לעומק 18 מטרים, לפתע התמוטט הפיר ונסתם. היה זה זמן קצר בלבד לאחר שהחופרים יצאו ממנו. הצלחתה של הבאר החלופית, בעלת דופן אבן, שנחפרה לאחר מכן במורד הגבעה בסיועם של פקידי הברון רוטשילד, ומציאת המים בעומק 45 מטרים הצריכו הסבר מדוע נכשלו בחפירה הראשונה. התברר

רחוב רוטשילד
בראשון לציון,
1885
(מארכיונו של
מנשה מאיהוביץ)

ככפרים השכנים – בית דג'ן, צרפנד, יאזור כי אז ידעו מראש כי יש יסוד לצפות כאן למים רק בעומק שלושים עד ארבעים מטר; אך לימוד מפוכח לא קסם לאיש, והרי גם לא היה מועיל כלום, שהרי הכל היו משוכנעים כי המים "צריכים מן הסתם" להיות בעומק חמישה עד ששה מטרים. בתחילה היו רוצים לחפור את הבאר בנקודה הגבוהה ביותר על הגבעה, כדי שיהיה נקל להוליך את המים אל הבתים, אל הגינות וכן הלאה, אך כשהגיעו לעומק עשרים מטר זנחו אותה והחלו לחפור לרגלי הגבעה. (מסע בארץ המובטחת, עמ' 89)

אליהו שייך, פקיד הברון ששרת בארץ בשנים 1883–1899, הגיע לראשון לציון מספר חודשים לאחר גילוי המים, והיה זה שהאשים את הטמפלרים הגרמנים בהטעייה מכוונת:

גם יועצים טובים לא היו להם. המתיישבים הגרמנים משרונה שהיו מנוסים יותר מהם הואיל וישבו כבר בארץ כעשר שנים, מסתבר שחשבו כי כדאי להם להכשילם (וההרגשה של מחבר המאמר). הם שכנעו אותם שיוכלו למצוא מים אם יחפרו באחת הנקודות הגבוהות שבמושבה. הואיל ו(המתיישבים) נתנו אמון עיוור בכל מה שסיפר להם כל אדם, החלו הללו לחפור במקום הזה והגיעו עד לעומק של כעשרה מטרים בלי שיעלו דבר מלבד חול הנמשך בלי די. אז סתמו את הבאר ובקיץ קנו מים מהסביבה. (זכרונות אליהו שייך, 1983, עמ' 182)

עדויות אלה מלמדות שהטמפלרים אכן יעצו למתיישבים העברים לחפור את הבאר בראש הגבעה. נשאלת כעת השאלה האם מדובר בהטעייה מכוונת או שמא רק בעצה שגויה?

הטמפלרים והיהודים - בין אמונה למציאות

יחסם של הטמפלרים ליהודים כבר נחקר על ידי אלכס כרמל ואחרים. הטמפלרים, בעודם בגרמניה ובהיותם פרוטסטנטים אדוקים, דבקו באמונה הנוצרית המקובלת שראתה ביהודים "עם

רחוב בית הכנסת בראשון לציון (מתוך: זכרונות אליהו שייך)

העדויות הציוניות על הבאר הראשונה

הבאר על הגבעה התפרסמה לראשונה בשני עיתונים עבריים שדיווחו על קורות המים במושבה ("השקפה", 11.2.1898; "הצבי", 1.2.1898). תושב המקום, דוד יודילוביץ, איש הביל"ויים, תיאר שם את התמוטטותה של הבאר אך לא הסביר מדוע הוחלט לחפור אותה בראש הגבעה ולא הזכיר את הטמפלרים. בספרו המאוחר יותר כתב שהם "חפרו בראש הגבעה בעצת הגרמנים" (ראשון לציון התרמ"ב-התש"א, 1941, עמ' 57). חלוץ אחר, אהרון מרדכי פרימן, מסר כי הוחלט לחפור שתי בארות, אחת על ראש ההר ואחת לרגלי ההר, וכשלא התגלו מים "חפירת הבאר שעל ההר נפסקה, וחפירת הבאר לרגלי הר המושבה החלה" (ספר היובל לקורות המושבה "ראשון לציון" תרמ"ב-תרס"ז, א, עמ' 10, 13); זלמן דוד ליבונטיץ, ממיסדי ראשון לציון, הרחיב מעט יותר וכתב: "שמענו לעצת האשכנזים [כינוי לגרמנים] ואחדים מהעברים אשר אמרו לנו כי בעומק מעשרים ועד חמישה ועשרים מטר נמצא מים על הגבעה הזאת באמצע הרחוב". על התמוטטות הבאר לא סיפר דבר (לארץ אבותינו, עמ' 96). בזיכרונותיו, סיפק איש הביל"ויים ישראל בלקינד הסבר טכני חלקי לפרשה: לדרבריו האיכרים חשבו שבאר בראש גבעה עדיפה, הואיל ומשם ניתן יהיה להשקות בגרוויטציה את גני הירק שלמרגלותיה. הואיל והיו "חסרי ניסיון" (כהגדרתו) חפרו אותה לכבדם ורק אחרי ההתמוטטות הזמינו פועלים מומחים (ערבים) שכנו באר עם דפנות אבן (בנתיב הבילויים - זיכרונות ישראל בלקינד, עמ' 75). החלוץ חיים חיסין לא הזכיר את ההתמוטטות ולא את הגרמנים, אך לא חסך שכטו מחובכנות החלוצים:

התחילו לחפור בארות. אילו טרחו ראשית חכמה ללמוד את טבע המקום, אילו עשו מאמץ להשוות את עומק הבארות

זלמן קלמן לבונטיץ

ישראל בלקינד, 1904 (ארכיון יד בן-צבי)

המושבה הטמפלרית שרונה (אוסף מטסון, ספריית הקונגרס האמריקני)

למצוקה, התלבטה לגבי הכיוון החקלאי הרצוי לה, וקופתה התרוקנה. הנהגת המקום נאלצה לפתוח קופה ציבורית ולחייב כל תושב לתרום ימי עבודה לצרכי הציבור. ואז נוסדה ראשון לציון.

חפגש מרענן בראשון לציון

על רקע הנסיבות שצוינו לעיל מתברר שעמדת הטמפלרים כלפי ראשון לציון הייתה חיובית להפליא. בדו"ח תקופתי שפירסמו בביטאונם "ווארט" (Warte) ב־12 באפריל 1883 והופץ באזור שטוטגרט שממנו באו, מובעת התרשמות אוהדת ואפילו נרגשת מהופעתה של המושבה הצעירה. הדו"ח נכתב לאחר ביקור שערך אחד הטמפלרים בראשון לציון מיד לאחר גילוי המים שם, ונחתם בראשי התיבות החידתיים של מחברו: פ.ק...ק (במקור F.K...k) איש יפו. דבריו היו כה חיוביים, עד שישראל דב פרומקין, עורך עיתון "חבצלת", מצא לנכון לתרגם לטובת קוראיו, מעשה נדיר באותה עת. הדו"ח, כתוב בעברית, הופיע זמן קצר לאחר פרסומו בגרמניה. התרגום של פרומקין היה מדויק, למעט טעות קלה בציון תאריך הגיליון הגרמני (נכתב שפורסם ב־17 במרץ 1883), והשמטה של מספר מלים אקראיות.

הדו"ח של האורח הגרמני נפתח בתיאור בדידותם של הטמפלרים כמתיישבים אירופים יחידים במרחב שבו אין אפשרות למתיישב גרמני ("לקאלאניסט אשכנזי") "לכרות ברית אהבה עם ילידי הארץ הזאת", כלומר עם הערבים המקומיים. הופעת המתיישבים היהודים פליטי הרדיפות מרוסיה, "אשר רובם חונכו באשכנז", הצטיירה בעיניו כמשב רוח מרענן. הוא מתאר את המראה הנעים של המושבה העברית הקטנה כולל שבעת בתיה בעלי הסגנון האירופי (ובמקור הגרמני: "בעלי גגות רעפים") ואת הבאר העמוקה. את הבאר הראשונה שהתמוטטה הוא לא מזכיר. אחר כך הוא מספר על תוכניות להרחבת המקום וקובע כי בתמיכת חברת "כל ישראל חברים" ורוטשילד עתידה של המושבה לפניה. המראה הכללי בעיני האורח היה מלבב:

מה נעים המחזה הזה. מה ערבה המראה הזאת בארץ החרבה ושוממה המחכה לישע. את נעימות הרגש הזה ואת הפעולה אשר יפעול על לב איש המאמין ביעוד הנביאים להארץ הזאת, והעמל להחישם – לא יוכל להבין איש בלתי הילך לרוח הזה. גם בתיאור המפגש בין המתיישבים הגרמנים ליהודים מצטיירת שמחה הרדית. כאשר נכנסו הרוכבים למושבה, עוררה הופעתם התרגשות בקרב המתיישבים, "ודמעות גיל מבבות עיניהם התמלטו בראותם כי האשכנזים (הגרמנים) ייקחו חלק במפעלם

נבחר" שלא הכיר בישוע הצלוב, בגד באלוהיו ונידון להישאר במעמד שפל כעונש. כשהטמפלרים התיישבו בארץ בסוף שנות ה־60 של המאה התשע־עשרה, הם כזו ליהודים מהיישוב הישן בשל היותם מתבטלים מעבודה וחיים על נדבות וכספי החלוקה. אלא שעם הופעת התיישבויות יהודיות חדשות כגון מקווה ישראל (1870), פתח תקווה (1878) ומושבות העלייה הראשונה (1882 ואילך), שינו הטמפלרים את יחסם. תנאי החיים בארץ היו קשים והם החלו לראות ביהודים שותפים לאתגר ההתיישבותי והתעודדו מעצם הופעתם. כשקרל נטר, ממייסדי החינוך החקלאי בארץ וממייסדי כ"ח (כל ישראל חברים), הלך לעולמו ב־2.10.1882, הגיע אחד מזקני הטמפלרים למקווה ישראל וספר למנוח על פועלו בארץ ישראל. בהמשך נוצרו שיתופי פעולה כלכליים בין המתיישבים: אדריכלים וכנאים גרמנים השתתפו בתכנון תכניות מתאר של המושבות היהודיות ובבניית הבתים ומבני הציבור והתעשייה בהן. הטמפלרים גם סיפקו שרותי מסחר ותובלה מהעיר יפו למושבות היהודיות הצעירות. תחרות קולוניאלית וכלכלית בין שתי התנועות החלה רק במפנה המאה ה־20, עם התחזקות התנועה הציונית והתרבות יישוביה מול רצונם של הטמפלרים למצוא מקום למושבות חדשות לצעיריהם.

המושבה הטמפלרית שרונה

מצבה של שרונה, ערב הקמתה של ראשון לציון (1882), לא שפר. היא עלתה על הקרקע כיישוב חקלאי מבודד בשנת 1871, והייתה מרוחקת מיפו מרחק של שעה בעגלה. היא הייתה מוקפת שטחים פתוחים שבהם שוטטו שועלים ותנים, וסבלה מברווים שפרסו אהלים בסמוך ועסקו בבזיה ובגזול משרותיה. נהר עוג'ה (הירקון) הביצתי היה מטרד קבוע והטמפלרים ניסו להתמודד עימו על ידי שתילת איקליפטוסים. בשנה הראשונה נבנו בה שבעה בתי מגורים. החורף הקשה של שנת 1873 הביא על שרונה פורענות גדולה, נזקים לבתים ואחריו מגפת מלריה ומחלות אחרות. עשירית מיושבי המקום מתו, כולל ילדים וארבעה ראשי משפחה והחל חשש מעזיבה. ב־1875, חמש שנים לאחר העלייה על הקרקע, התגוררו בשרונה שמונים איש בלבד, מספר נמוך מהמצופה. אלא שאנשיה לא התייאשו: הם הרחיבו את תכנית המתאר שלהם, שיפרו את מערכת המים, נערכו לקלוט מתיישבים נוספים ורכשו עוד 1,500 דונם לחקלאות. למרות זאת הקשיים נמשכו. בשנת 1881 שרונה נפגעה פעמיים: הכרמים חלו במחלה (פילוקסרה) וכמעט אבדו, ובצורת קשה פגעה בשדות החיטה. המושבה נקלעה

הבאר בשרונה

ויראו אותה אהבתם להם". עם פרידתם לא חסכו גם הטמפלרים מילים: "בצאתנו משם ברכנו את המייסדים והתושבים בתקוותנו כי יהיה ה' גם אתם; בשוכנו לבתינו התעורר החפץ בנו, בני ההיכל, כי יוסיפו לפעול פעולתם לברוא חדשות ונצורות למטרתנו..."⁸⁹ עוינות בין הצדדים לא הייתה שם.

הטמפלרים והמים

כעת נותר לברר מה ידעו הטמפלרים על בארות. בשנת 1904 הוחלט בשרונה לשרדג את הבאר המרכזית במושבה, להעמיקה ולהחליף את מנוע הרוח הוותיק במערכת שאיבה חדישה בעלת מנוע קרוסין. בביטאונם "ווארט" (9.2.1905) תוארו שני מאפיינייה של הבאר הוותיקה: עומקה היה 20-24 מטרים והיא נמצאה בנקודה הגבוהה ביותר ביישוב. מכאן עולה המסקנה שהטמפלרים נתנו למתיישבי ראשון לציון את העצה הטובה ביותר שיכלו לתת על סמך ניסיונם הצנוע: להתקין באר בראש גבעה לצורכי השקיה בגרוויטציה, ולצפות למצוא מים בעומק דומה לשלהם. הייתה זו אמנם עצה שגויה, אך לא מתוך כוונה רעה. הטמפלרים ישבו בשרונה כבר עשר שנים, אך היכרותם את ההידרולוגיה ואת הגיאולוגיה של המרחב שאותו כינו "מישור שרונה", הייתה אפסית.

סוף דבר

הטמפלרים תושבי שרונה לא ניסו להטעות איש ובוודאי שלא מתוך כוונת זדון. הדו"ח שכתבו מעיד שהמושבה העברית החדשה גרמה להם אך שמחה. החלוצים העברים עצמם לא הלינו על העצה שקיבלו ולקחו אחריות על טעותם. הניסיון להטיל דופי בגרמנים נבע, ככל הנראה, מרצונם של פקידיו הברון רוטשילד, ובראשם אליהו שייר, להאדיר את המפעל שלהם: בניית הבאר החדשה והתמיכה במושבה.

האם זכה המאמר הגרמני (המתורגם) לתגובה בארץ? ליבונטין, מנהיג ראשון לציון, מצא בו מקור עידוד, אך הדגיש שאין לטמפלרים סיבה לקנא במהירות שבה קמה ראשון לציון. להפך. לדעתו, חובה על החלוצים העברים ללמוד מהטמפלרים, שללא תמיכה חיצונית, ורק על ידי רוח שיתוף, עזרה הדדית הדוקה ואחדות רעיונית קוצרים הישגים גדולים (לארץ אבותינו, עמ' 100). היה בכך רמז למתיחויות החברתיות הפנימיות הקשות מהן סבלה ראשון לציון בימיה הראשונים. ■

עיד המושב ראשון לציון.⁹⁰

במסע הווארטע הויל כאט הטמפלער בייטשטאטראם נקרא המאמר הא לאה עיד המושב הזה; יש בשבעה עשר לירח מארץ 1868. לקאלאניסם אשכנזי פה, אשר לא יוכל לזכות ברית אהבה את ילודי הארץ הזאת, להתענג בחברתו, ואשר עבודתו בבית מסדרו, הדר מלאכתו או למיוד האלימותו למקש לו מיניע ושקשוע באשר ישנא, — נמצא עד כה אך סקום שעשוע אחד והוא הקאלאניא סעראנא, אשר בה ראו כרי פעם בפעם חדשה ונצורות כבנין ועבודת האדמה, כרהיכו עין רואה ומסתחי לבו, ופכו לב תושביו ואהבתם לאירוחם הבאים לבקשם הנדילה הענג.

רדופות יהודים כרוסלאני כשנה התולפת הביאה יהודים רבים אל הארץ הזאת להאחז בה, ביניהם נמצאו חבר אנשים אשר רובם חינכו באשכנז, ונאחזו במישור סעראנא שתי שעות

(*) סתקו על פלמר קום סוכנז פלח חים לא זכני עמז ומני כחכ אשר עיני לים נקאלאניסלן פכרים כלולט הקחמה וכל זלח צטיכ ענה חמן וללזק יולח מסס רחטון 1111.

הוצי סיפו בין כסילות ירושלם ועזה וקנו את הדר היותר נבוה בטישור הזה אשר נבחו עולה לשנים ושבעים סעטער ואת הארטה אשר סביבותיו הקריה לערך שלש אלפים שלש סאות וארכים דולם או שלש סאות ושנים ושלוש העקפער. כאחר יש סעברואר נברנו אימר ליסע שמה; בהניעט על דר יעוד כשעה סיפו נראה לנו המושב החדש ראשון לציון ושבעה הכרים הכנים בו על ארז אייראנא. מה נעים הסחה זאת, מה ערבה המראה הזאת בארץ התיבה ושומחה הסחכה ליסע, את נעיסות הרגש הזה ואת הפעולה אשר יפעיל על לב איש המאמץ ביעוד הנביאים הארץ הזאת, והעפל להחישם לא הכל להבין איש בלתי היך לרות הזה, כשעה וחצי עברנו עדי הניעט שמה ואך נעים אחרים בעברנו בעמק קמן נסחרה המראה הנעימה סנדר עינינו. בראשון לציון קדמו פנינו אנשים סלאים רוח עזו וחרדה וסעיקת ניל סככות עיניהם התספרו, ביאותם כי גם האשכנזים יקחי הכל בפעלים ויראו אותם אהבתם להם, כי זה היה היום ההוא להם. בראשית ימי האהום במושב הזה החלו לחפור בור וטרשים סעטער חפיו בו וזא נצאו סים, ונספו ביום ההוא בסכנת התפירה וירע להם כי ארזי יחפרו עוד עשרה סעטער יבצאו סים חיים. התקוה הזאת סכנה כי חרבת כל ישראל הכרים הסמיסה לבנות שמה בעד סעשנות עניות אחד עשר בחים ונכ ארבעה בחים ליחודים לט עוד בקרוב שמה ובכך הכל יעיה ספער הכרים בהכניות משנה הזאת יקר שנים ועשרים, לכך בית נערו שמה דולאם לקנע לבנות, ומהיכות, וצו נסעו שמה כארץ עזי ותוחם, אשר תעיה שלמה בעד סאחים וחששים סהם. הארטה נחקה הצניחה לחבואה, סאה וסלשים דולאם לכרשים, ויתרה לפירות יקץ נצח ופרסיה.

הארטה אסנכ כחופה הנה ויסיס לא סעטשים יעברו עדי חשא הפיו הררוש, בכל זאת בספעלם ובחם הקרוב לפעל זכה האשכנזים; ספרוי הנחתם הסוכה רב יתו סלוננת המושב אסלעכעס (עתח קיה); ובחסיבת הכיית וראטהשילד. ביולה התקוה כי יצליח הספעל הזה אם אסנכ כי שבר לסדס ירב סאר.

נצארנו סעס סרכנו את הספרים והתושבים בתקיתנו כי יהיה זה גם אחם.

בשוכנו לבתינו נתעורר החפץ בנו בני ההיכל וישיבו לפעול פעולתם לברוא חדשות ונצורות למטרתנו פ. ק. ק.

הדו"ח הטמפלרי שתורגם לעברית ופורסם ב"חבצלת" ("חבצלת", 5.5.1883)

לעיון נוסף

1. ז"ד ליבונטין, לארץ אבותינו, מסדה, תשכ"ג, עמ' 78-79, 96-98, 100-101.
2. ז' לסקוב (עורכת), חיים חיסין, מסע בארץ המוכנת (1893), אוניברסיטת תל אביב והקיבוץ המאוחד, תשמ"ב, עמ' 89.
3. מכתב מיפו (על ראשון לציון), מתוך: 8-9, Warte des Tempels, 15, 12 April 1883, ss.
4. דו"ח שנתי שרונה לשנת 1904, מתוך: 42, Warte des Tempels, 6, 9 Februar 1905, s.